

Βιβλιοστάσιον

ΕΙΡΗΝΗΣ Α. ΑΡΤΕΜΗ, ΜTh., «Τὸ μυστήριον τῆς θείας ἐνανθρωπήσεως σὲ δύο διαλόγους, “Περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Μονογενοῦς καὶ “Ὅτι εἷς ὁ Χριστός”, τοῦ Ἁγίου Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας», *Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος*, τ. ΟΕ (2004), 145-277.

Ἡ συγγραφέας τῆς συγκεκριμένης ἐπισημονικῆς μελέτης εἶναι πτυχιούχος Θεολογίας καὶ Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, κατέχει δίπλωμα μεταπτυχιακῆς εἰδίκευσης στὴν Ἱστορία Δογμάτων τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν καὶ εἶναι ὑποψήφια διδάκτωρ στὸν τομέα Πατερικῶν Σπουδῶν, Ἱστορίας Δογμάτων καὶ Συμβολικῆς στὸ τμήμα Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν. Ἐχει γράψει καὶ δημοσιεύσει πολλὰ ἐπιστημονικὰ ἄρτια θεολογικὰ μελέτες.

Ἡ συγκεκριμένη ἐκδοθεῖσα θεολογικὴ ἐργασία εἶναι καρπὸς συστηματικῆς ἔρευνας καὶ προσεκτικῆς μελέτης τῶν δύο ἔργων τοῦ ἁγίου Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας «Περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Μονογενοῦς» καὶ «Ὅτι εἷς ὁ Χριστός». Τὰ συγκεκριμένα πονήματα τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας ἀποτελοῦν μία ἐξαιρετικὴ σύνοψη τῆς Χριστολογίας του. Ἡ κυρία Εἰρήνη Ἀρτέμη πετυχαίνει νὰ ἐμβαθύνει στὰ γραφόμενα τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ Πατρὸς καὶ νὰ διεισδύσει μὲ ἐπιτυχία στὸ βαθύτερο νόημα τῆς Χριστολογικῆς του διδασκαλίας. Ἐτσι παρουσιάζεται μὲ τρόπο τεκμηριωμένο ὅτι γιὰ τὸν Κύ-

ριλλο τὸ μυστήριον τῆς θείας ἐνανθρωπήσεως βρισκόταν σὲ ἀπόλυτη συνάφεια μὲ τὴ λύτρωση τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῆς ἁμαρτίας, τὴν κατάλυση τῆς σκλαβιᾶς τοῦ θανάτου καὶ τὴν ἐπανασύνδεση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸ Θεό.

Τὸ θέμα ἐκτεινόμενον σὲ 132 σελίδες διαστρωματῶνεται ὡς ἑξῆς: Εἰσαγωγή, σσ. 148-183, ὑποδιαιρούμενη σὲ πέντε ἐντιτλα μέρη. Ἐδῶ γίνεται μία συνοπτικὴ ἱστορικὴ προσέγγιση στὸν Κύριλλο Ἀλεξανδρείας καὶ στὴν ἐποχὴ του. Στὴ συνέχεια γίνεται ἀναφορὰ στὶς πηγὲς τοῦ ἁγίου Πατρὸς καὶ στὴ σημασία τῆς θεολογίας του. Ἐδῶ παρουσιάζονται σὲ γενικὲς γραμμὲς τὰ δύο ἐξετάζόμενα ἔργα. Ἐτσι στὴν εἰσαγωγὴ ὁ μελετητὴς τῆς ἐπιστημονικῆς αὐτῆς ἐργασίας μαθαίνει γιὰ τὸ τί συνέβαινε στὴν Ἀλεξάνδρεια ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ ὁ Κύριλλος ἀνεβαίνει στὸν πατριαρχικὸ θῶκο μέχρι τὴν κοίμησή του, τίς ἐπιρροὲς καὶ τίς ἐπιδράσεις ποὺ δέχθηκε ὁ Πατὴρ στὴ θεολογία του ἀλλὰ καὶ μερικὲς πληροφορίες γιὰ τὰ ἔργα αὐτὰ καὶ τὴ γενικότερη χριστολογικὴ διδασκαλία τοῦ Κυρίλλου. Τὸ Α΄ Κεφάλαιον, σσ. 184-198, ἔχει τίτλο: Τὸ Πρόσωπον τοῦ Θεοῦ Λόγου. Χωρίζεται σὲ τρία ἐντιτλα μέρη, στὰ ὁποῖα τεκμηριωμένα γίνεται λόγος γιὰ τὴν ὁμοουσιότητα τοῦ Πατέρα καὶ τοῦ Υἱοῦ, τὴν αἰδία καὶ ἄτρεπτη θεία φύση τοῦ Λόγου καὶ ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι εἰκόνα τοῦ Πατρὸς. Ἐδῶ ἡ συγγραφέας παραμένοντας πιστὴ στὰ κείμενα τοῦ

Κυρίλλου, ἐμβαθύνει, ἀναλύει καὶ ἀναπτύσσει διεξοδικὰ τὴ διδασκαλία τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ Πατρὸς σχετικά μὲ τὸν προαιώνιο Θεὸ Λόγο, ὁ Ὅποιος κατὰ τὴν ἐνανθρώπισή Του παρέμεινε τέλειος Θεός, εἰκόνα τοῦ ἀοράτου Θεοῦ καὶ χαρακτηριστὴς τῆς ἀϊδιότητος καὶ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Πατρὸς. Τὸ Β' Κεφάλαιο, σσ. 199-247, ἔχει γενικὸ τίτλο: Τὸ μυστήριον τῆς Θείας ἐνανθρωπήσεως. Χωρίζεται σὲ ὀκτὼ ἐντιτλα μέρη, στὰ ὁποῖα γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἐν χρόνῳ κατὰ σὰρκα γέννηση τοῦ Χριστοῦ· ἐξηγεῖται μὲ σαφήνεια τὸ γιατί ὁ Κύριλλος ἐμμένει στὸ προσωνόμιο Θεοτόκος γιὰ τὴ μητέρα τοῦ Χριστοῦ· γίνεται ἀναφορὰ στὴν τέλεια ἀνθρώπινη φύση τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ διευκρινίζεται ἡ διαφορὰ μεταξὺ κεκρισμένων τῆς ΠΔ καὶ Χριστοῦ, παρουσιάζεται μὲ ἀξιόλογο τρόπο ἡ διδασκαλία τοῦ Κυρίλλου περὶ τῶν δύο φύσεων ἔνωσις στὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ, χωρὶς τροπὴ ἢ ἀλλοίωση αὐτῶν. Τέλος ἐξετάζεται τὸ πῶς ὁ Κύριλλος ἀναφέρεται στὸ Πάθος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Τὸ Γ' Κεφάλαιο, σσ. 248-266, ἐπιγράφεται: Ἐνανθρώπιση καὶ Σωτηρία. Χωρίζεται σὲ πέντε ἐντιτλα μέρη, τὰ ὁποῖα ὡς παράμετροι τοῦ βασικοῦ θέματος τοῦ Γ' Κεφαλαίου τὸ ἀναλύουν καὶ τὸ τεκμηριώνουν. Ἐδῶ γίνεται λόγος γιὰ τὸ Πάθος τοῦ Ἐνανθρωπήσαντα Λόγου, τὴ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπινου φυράγματος καὶ τὸ πῶς ὁ ἄνθρωπος γίνεται κατὰ χάριν Υἱὸς Θεοῦ καὶ μέλος τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ. Τέλος ἀναπτύσσονται τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Κυρίλλου γιὰ τὴν ἀνασκευή αἰρετικῶν ἀπόψεων σχετικά μὲ τὴν θεία ἐνανθρώπιση.

Ἡ ἀξιόλογη αὐτὴ ἐπιστημονικὰ ἔρευνα κατακλείεται ἀπὸ Ἐπίλογο, πλούσια

καὶ ἐμπεριστατωμένη Βιβλιογραφία μὲ πηγὲς καὶ βοηθήματα. Ἀποτελεῖ ἕνα βοήθημα σημαίνουσας σημασίας γιὰ τὸν μελετητὴ τῆς Χριστολογίας τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας. Ἐνὸς Πατρὸς πάνω στὴ διδασκαλία τοῦ ὁποῖου στηρίζεται ἡ θεολογία τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας μας. Ἄν καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ ἐνασχόληση μὲ τὴ χριστολογικὴ διδασκαλία τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας εἶναι δύσκολη, ἐν τούτοις ἡ κυρία Ἀρτέμη κατορθώνει νὰ παρουσιάσει μίαν ἐμπεριστατωμένη ἐπιστημονικὰ μελέτη, ἡ ὁποία θὰ ἀποτελέσει ἕνα σημαντικό βοήθημα καὶ γιὰ ἄλλους μελετητὲς τοῦ ἔργου καὶ τῆς θεολογικῆς σκέψης τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ Πατρὸς.

Ἡλίας Δ. Μουτσούλας

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἡ θρησκευτικὴ ἐλευθερία κατὰ τὴ νομολογία τοῦ Ἀρείου Πάγου*, [= Βιβλιοθήκη Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου, Διευθυντής: Καθηγητῆς Ἰ. Μ. Κονιδάρης, Σειρὰ Β': Μελέτες 1], ἔκδ. Ἄντ. Ν. Σάκκουλα, Ἀθήνα-Κομοτηνὴ 2010, σσ. 442.

Ἡ ἐργασία τοῦ κ. Γεωργίου Ἰ. Ἀνδρουτσόπουλου πραγματεύεται τὴ διάπλαση τῆς ἔννοιας τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας μέσα ἀπὸ τὴ νομολογία τοῦ Ἀρείου Πάγου καὶ ἀποτελεῖ ἐμπλουτισμένη μορφή τῆς διδακτορικῆς του διατριβῆς, ποὺ ἐκπονήθηκε ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψη τοῦ καθηγητῆ τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου στὴ Νομικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν κ. Ἰ. Μ. Κονιδάρη. Πρόκειται γιὰ σοβαρὴ καὶ ἐπίπονη προσπάθεια ποὺ συμβάλλει στὴν προαγωγή τῆς ἔρευνας ἐνὸς ἀνεξάντλητου ζητήματος, ὅπως αὐτὸ τῆς θρη-

σκευτικῆς ἐλευθερίας. Ἀξίζει ἐπίσης νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι περιλαμβάνει τὸ σύνολο τῶν σχετικῶν ἀποφάσεων, πὺ ἐξέδωσε ὁ Ἅρειος Πάγος ἀπὸ τὴν ἴδρυσή του τὸ 1835 μέχρι τὶς ἡμέρες μας.

Ἡ *Εἰσαγωγή* ἄρχεται μὲ τὴν παρουσίαση τοῦ σκοποῦ καὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἐργασίας καὶ συνεχίζει μὲ μία ἐπιγραμματικὴ ἀναφορὰ στὸ ἱστορικὸ ἴδρυσος καὶ λειτουργίας τοῦ Ἅρείου Πάγου. Ἀκολούθως προσδιορίζεται σημασιολογικὰ τὸ περιεχόμενο δύο παραπλήσιων πλὴν, ὅμως, διαφορετικῶν ἐνοιῶν, τῆς *Ἀνεξιθρησκείας* καὶ τῆς *Θρησκευτικῆς Ἐλευθερίας*. Ἔπεται ὁ ἐρμηνευτικὸς ὑπομνηματισμὸς τοῦ ὅρου «ἐπικρατοῦσα θρησκεία», ὅπως αὐτὸς καταγράφεται στὸ ἄρθρο 3 §1 Σ. καὶ μία σύντομη ἐπισκόπηση τῶν διεθνῶν συμβάσεων, πὺ ἄπτονται τοῦ ἀτομικοῦ δικαιώματος τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας καὶ ἔχουν κυρωθεῖ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, ἀποτελώντας πλέον ἀναπόσπαστο τμῆμα τοῦ ἔσωτεροῦ τῆς δικαίου.

Τὸ κυρίως σῶμα τῆς ἐργασίας διαιρεῖται σὲ δύο μέρη. Στὸ Α' μέρος τῆς ἐργασίας πὺ τιτλοφορεῖται *Ἡ θρησκευτικὴ ἐλευθερία στὴ νομολογία τοῦ Ἅρείου Πάγου*, ἀναλύονται διεξοδικὰ σὲ δύο σύστοιχα κεφάλαια οἱ δύο πτυχὲς ἔκφρασης τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, ἢτοι ἡ ἐλευθερία τῆς θρησκευτικῆς συνείδησης καὶ ἡ ἐλευθερία τῆς λατρείας, ὅπως αὐτὲς ἔγιναν ἀντιληπτές ἀπὸ τὴ νομολογία τοῦ Ἀνώτατου Ἀκυρωτικοῦ. Τὸ κομβικότερο ἴσως ζήτημα πὺ συναρτᾶται μὲ τὴν ἐλευθερία τῆς θρησκευτικῆς συνείδησης, εἶναι τὸ δικαίωμα αὐτοδιοίκησης τῶν θρησκευτικῶν κοινοτήτων πὺ ἀπασχόλησε τὸν Ἅρειο Πάγο σὲ σωρεία ἀποφάσεών του. Τὸ συγκε-

κριμένο ζήτημα ἀντιμετωπίστηκε ἀπὸ διαφορετικὴ ὀπτικὴ γωνία ἀνάλογα μὲ τὰ προβλήματα καὶ τὶς ἀνάγκες κάθε μίας θρησκευτικῆς κοινότητας. Γιὰ τὴν Ὁρθόδοξην Ἐκκλησίαν τὸ θέμα τέθηκε κυρίως στὴ βάση τῆς συνταγματικῆς κατοχύρωσης τοῦ συνόλου ἢ τμήματος μόνον τῶν ἱερῶν τῆς κανόνων. Μὲ δεδομένο ὅτι ἀπὸ τὸ 1976 τὸ Συμβούλιο τῆς Ἐπικρατείας εἶχε ἤδη ἀποφανθεῖ ὅτι οἱ ἱεροὶ κανόνες κατοχυρώνονται συνταγματικὰ βάσει τοῦ ἄρθρου 13 Σ., ὁ συγγραφέας προβαίνει σὲ μία συγκριτικὴ θεώρηση τῶν θέσεων, πὺ ἔλαβε ἐπὶ τοῦ θέματος ἡ νομολογία τοῦ Ἅρείου Πάγου. Γιὰ τοὺς Γνήσιους Ὁρθόδοξους Χριστιανούς (Παλαιομερολογίτες) τὸ ζήτημα προσλαμβάνει ἄλλη διάσταση. Ἡ ἐλευθερία τῆς θρησκευτικῆς συνείδησης διεκδικεῖται στὴν βάση τῆς δυνατότητας σύστασης νομικοῦ μορφώματος, πὺ θὰ ἐκπροσωπεῖ τὴν θρησκευτικὴν κοινότητα. Στὴν ἐπόμενη ἐνότητα ἐξετάζεται ἡ δυνατότητα, πὺ παρέχει ἡ νομολογία τοῦ Ἀνώτατου Ἀκυρωτικοῦ στὴν Ἑλληνικὴ Καθολικὴ Ἐκκλησία νὰ αὐτοδιοικεῖται ἀκολουθώντας τὸ κανονικὸ δίκαιο τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν προϊσχύουσα νομολογία του, πὺ ἀναγνώριζε νομικὴ προσωπικότητα στὴν Καθολικὴ Ἐκκλησία καὶ τὶς ἐπιμέρους διοικητικὲς ὑποδιαιρέσεις τῆς (ἰδρύματα, μονές, ναοί), ὁ Ἅρειος Πάγος μὲ τὴν ὑπ' ἀριθ. 360/1994 ἀπόφασή του ἀναθεώρησε τὶς μέχρι τότε θέσεις του, γεγονός πὺ προκάλεσε τὴν προσφυγὴ τῆς Ἑλληνικῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας στὸ Εὐρωπαϊκὸ Δικαστήριο Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων. Ἡ συγκεκριμένη θεματικὴ ἐνότητα κατακλείεται μὲ μία εὐσύννοπη πλὴν κατατοπιστικὴ

ἐπισκόπηση τῆς νομολογίας τοῦ Ἄνωτατου Ἀκυρωτικοῦ γιὰ τὴν Εὐαγγελικὴ Ἐκκλησία καὶ τὴ μουσουλμανικὴ κοινότητα.

Ἡ ἐλευθερία τῆς θρησκευτικῆς συνείδησης προϋποθέτει κατὰ πρότερο λόγο τὴν ἐλευθερία ἐπιλογῆς ὁποιοῦδήποτε θρησκευμένου ἢ καὶ κανενὸς ἀκόμη, καθὼς ἐπίσης καὶ τὴ δυνατότητα κάποιου νὰ μεταβάλλει ἢ νὰ ἀποβάλλει κατὰ τὸ δοκοῦν τὶς θρησκευτικὲς του πεποιθήσεις. Πρόκειται γιὰ τὸ θέμα πὺν πραγματεῖται ὁ συγγραφέας στὸν β' τίτλο τοῦ Α' κεφαλαίου τοῦ πονήματός του. Ἡ ἀποδοχὴ ἢ ὄχι τῶν ὁποίων θρησκευτικῶν πεποιθήσεων σχετίζεται ἄμεσα μὲ τὸ δικαίωμα διάδοσής τους ὑπὸ τὸν ὄρο τῆς μὴ διάπραξης προσπλιτισμοῦ. Μία σημαντικὴ πτυχὴ τῆς τελευταίας περιπτώσεως ἀποτελεῖ τὸ δικαίωμα τῶν γονέων νὰ ἐπιλέγουν τὴ θρησκευτικὴ διαπαιδαγώγησι τῶν ἀνήλικων τέκνων τους. Ὁ Ἄρειος Πάγος στὴν προσπάθειά του νὰ ὀριοθετήσῃ τὸ συγκεκριμένο δικαίωμα ἀσχολήθηκε μὲ δύο βασικὰ ζητήματα. Πρῶτον, μὲ τὶς περιπτώσεις γονέων πὺν διαφωνοῦν ὡς πρὸς τὴν κατεῦθυνση ἢ τὸ περιεχόμενο τῆς θρησκευτικῆς ἐκπαίδευσης τῶν τέκνων τους καὶ δεύτερον, μὲ τὴν «*καταχρηστικότητα*» ἀσκησης τοῦ συγκεκριμένου δικαιώματος, στὶς περιπτώσεις ἐκεῖνες πὺν οἱ γονεῖς λόγω τῶν ἰδιαιτέρων θρησκευτικῶν τους πεποιθήσεων προβαίνουν σὲ πράξεις πὺν θέτουν σὲ κίνδυνο τὴ σωματικὴ (ἄρνηση μετάγγισης αἵματος) ἢ τὴν ψυχικὴ (ἐξαναγκαστικὴ ἀποδοχὴ θρησκευτικῶν «πιστεύω») ὑγεία τῶν τέκνων τους. Ἐξαναγκαστικὸς εἶναι καὶ ὁ χαρακτῆρας τῆς ὑποχρεωτικῆς ἐπιβολῆς τοῦ ὄρκου σὲ ὄσους δὲν τὸν ἐπιτρέπει ἡ θρησκεία τους

ἢ ἀπλὰ εἶναι ἄθεοι ἢ ἄθρησκοι. Ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν ἔρευνα πὺν διεξήγαγε ὁ συγγραφέας, στὴ νομολογία τοῦ Ἄρειου Πάγου δὲν ἀπαντᾷ ἡ προβληματικὴ τῆς ἀναγκαιότητας τοῦ ὄρκου, παρὰ μόνον ὁ ἔλεγχος τήρησης τοῦ τυπικοῦ ὀρκίσεως κατὰ τὶς ἐπιταγὲς κάθε θρησκευμένου, ἀνάλογα μὲ τὴν περίπτωσι.

Στὸ κεφάλαιο Β' ἡ θρησκευτικὴ ἐλευθερία ἐξετάζεται ὑπὸ τὸ πρῶσιμα τῆς ἐλευθερίας τῆς λατρείας, ἐκδήλωσι τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ ἡ ἀπόρροπη ἴδρῶσι *θρησκευτικῶν καταστημάτων* τόσο τῆς ἐπικρατοῦσας θρησκείας ὅσο καὶ τῶν μὴ ὀρθοδόξων. Ἀρχικὰ, ὁ συγγραφέας παρουσιάζει γενικὰ τὸ νομοθετικὸ πλαίσιο, πὺν διέπει τὴν ἴδρῶσι ναῶν καὶ ἐκκλησιῶν οἴκων τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας καὶ τῶν λοιπῶν δογμάτων, ἀκολουθῶσι ἐρμηνεύει σημασιολογικὰ τοὺς ὄρους «*ναός*» καὶ «*ἐκκλησιῶν οἶκος*» καὶ τέλος ἐπικεντρώνεται στὸ ἀξιόποιο τῆς πράξης ἀνέγερσης ἢ θέσης σὲ λειτουργία θρησκευτικοῦ καταστήματος χωρὶς νὰ συντρέχουν οἱ νόμιμες προϋποθέσεις, ὅπως σκιαγραφεῖται στὶς περιπτώσεις πὺν ἀντιμετώπισε ὁ Ἄρειος Πάγος. Στὴν ἐπόμενη θεματικὴ ἐνότητα ἀσχολεῖται ἀποκλειστικὰ μὲ τοὺς ὄρους καὶ τὶς προϋποθέσεις ἴδρῶσι ναῶν, ἐκκλησιῶν οἴκων καὶ ἐκκλησιῶν ἐκ μέρους τῶν μὴ ὀρθοδόξων κάνοντας εἰδικὴ μνεῖα στὴν ἄδεια τόσο τοῦ Ὀρθόδοξου Μητροπολίτη ὅσο καὶ τοῦ Ὑπουργοῦ Ἐθνικῆς Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων. Τὸ κεφάλαιο Β' ὀλοκληρώνεται μὲ τὴν ὀριοθέτησι τῆς λατρευτικῆς ἐλευθερίας τῶν Γνησιῶν Ὀρθοδόξων Χριστιανῶν (Παλαιομερολογιτῶν) στὴ νομολογία τοῦ Ἄρειου Πάγου καὶ τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας.

Τὸ Β΄ μέρος τῆς ἐργασίας φέρει τὸν τίτλο *Φραγμοὶ καὶ διακινδύνευση τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας στὴ νομολογία τοῦ Ἀρείου Πάγου*. Ἡ θρησκευτικὴ ἐλευθερία ὑπὸ τὴν εἰδικότερον ἔκφραση τῆς ἐλεύθερης ἄσκησης τῆς λατρείας ἀποτελεῖ ἀναφαίρετο δικαίωμα τοῦ ἀτόμου. Αὐτὸ ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι δὲν ὑφίσταται κανενὸς εἴδους ἔλεγχου ἢ περιορισμοῦ. Ὡς τέτοιοι προβλέπονται ἀπὸ τὸ ἄρθρο 13 Σ. ἡ ὑπαρξη *γνωστῆς θρησκείας*, ἐκείνης δηλαδὴ πού «*χαρακτηρίζεται ἀπὸ φανερὰ δόγματα, λατρεία, ὀργάνωση καὶ σκοπούς*» (σ. 244), ἡ ἄσκηση τῆς λατρείας κατὰ τρόπον πὸν δὲν ἀντιβαίνει στὴ δημόσια τάξη ἢ τὰ χρηστὰ ἦθη, ἡ ἀπαγόρευση ἀσκήσεως *προσπλυτισμοῦ*, τὰ *καθήκοντα ἀπέναντι στοῦ κράτους καὶ ἡ συμμόρφωση στοὺς νόμους*.

Ὁ συγγραφέας ἐπιλέγει νὰ πραγματευτεῖ διεξοδικὰ σὲ αὐτοτελὲς κεφάλαιο τὸ περίπυστο ζήτημα τοῦ προσπλυτισμοῦ. Ἡ ἐκτεταμένη ἐνασχόληση μὲ τὸ συγκεκριμένο θέμα δικαιολογεῖται ἀφενὸς λόγῳ τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ σχετικῶν ἀρεοπαγικῶν ἀποφάσεων καὶ ἀφετέρου, διότι ἡ ἀπαγόρευση προσπλυτισμοῦ ἀποτελεῖ τὸν μόνον συνταγματικὸν περιορισμὸν πὸν ἀναφέρεται ἀτομικὰ στὰ μέλη μίας θρησκευτικῆς κοινότητος, ἀφοῦ ἡ παραβίαση τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως τοῦ ἑτεροδόξου μὲ ἀθέμιτα μέσα συνιστᾷ ποινικῶς κολάσιμη πράξη, σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς ὑπόλοιπους περιορισμοὺς πὸν θέτει τὸ ἄρθρο 13 Σ., οἱ ὁποῖοι ἀπευθύνονται ἀπρόσωπα στὴ συνολικὴ δράση μίας θρησκευτικῆς κοινότητος. Ὁ συγγραφέας ἀναλῶει τὴ νομοτυπικὴ ὑπόσταση τοῦ ἀδικήματος ἐπιχειρῶντας μίαν ἐρμηνευτικὴν προσέγγιση τῆς ἔννοιας τῆς διεισδύσεως στὴ θρησκευτικὴ

συνείδηση τοῦ ἑτεροδόξου καὶ προβάλλει τὸ ζήτημα τῆς ἀποκλειστικῆς ἢ ἐνδεικτικῆς ἀπαρίθμησης τῶν μέσων τέλεσης τοῦ προσπλυτισμοῦ. Ἐξετάζεται ἐπίσης ἡ συνταγματικότητα καὶ συνακόλουθα ἡ ἰσχὺς τοῦ ὑφιστάμενου νομοθετικοῦ πλαισίου. Στὴν ἴδια συνάφεια ἐπεξεργάζονται οἱ τρόποι, μὲ τοὺς ὁποίους πραγματώνεται ἡ ἀντικειμενικὴ ὑπόσταση τοῦ ἀδικήματος (*ἀθέμιτα μέσα, παροχές καὶ ὑποσχέσεις, κουφότητα καὶ πνευματικὴ ἀδυναμία*).

Ὁ προσπλυτισμὸς διώκεται ποινικὰ, ὅπως καὶ κάθε ἄλλη πράξη πὸν θέτει σὲ διακινδύνευση τὴ θρησκευτικὴ ἐλευθερία τῶν πολιτῶν ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ θρησκευμα πὸν πρεσβεύουν, θέμα στοῦ ὁποῖο ἐπικεντρώνεται ὁ συγγραφέας στοῦ τελευταῖο κεφάλαιο τοῦ πονήματός του. Οἱ σχετικὲς ἐπιταγὲς τοῦ Συντάγματος ὑποχρεώνουν τὴν πολιτεία ὄχι μόνον νὰ ἀνέχεται τὴν ἐκδήλωσιν τοῦ θρησκευτικοῦ φαινομένου ὑπὸ ὁποιαδήποτε ὀμολογιακὴ ἐκδοχὴ καὶ ἂν αὐτὸ ἐμφανίζεται, ἀλλὰ καὶ νὰ μεριμνᾷ γιὰ τὴ διαμόρφωση καὶ συντήρησιν ἑνὸς ἀσφαλτοῦς πλαισίου ἐκδήλωσός του. Σὲ αὐτὴ τὴν κατεύθυνσιν τυποποιήθηκαν αὐτοτελῶς ὡς ποινικὰ ἀδικήματα ὀρισμένους συμπεριφορῆς ἢ ἐνέργειες πὸν συνιστοῦν προσβολὴν τοῦ δικαίωματος τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας. Πρόκειται γιὰ τὴν *κακόβουλη βλασφημία* (ἄρθρο 198 Π.Κ.), τὴν *καθύβριση θρησκευμάτων* (ἄρθρο 199 Π.Κ.), τὴν *διατάραξη θρησκευτικῶν συναθροίσεων* (ἄρθρο 200 Π.Κ.), τὴν *ἀφαίρεση πραγμάτων ἀφιερωμένων στὴ θεία λατρεία* (ἄρθρο 374 Π.Κ.) καὶ τὴν *ἀντιποίηση τῆς ὑπηρεσίας θρησκευτικοῦ λειτουργοῦ* (ἄρθρο 175 Π.Κ.). Ὅπως εὐχερῶς συναγεται ἀπὸ τὴν ἀπλὴ καὶ μό-

νον παράθεση τῶν τίτλων τῶν ἀδικημάτων, μία σειρά ἀπὸ ἀόριστες ἔννοιες συνθέτουν τὴν ἀντικειμενικὴ καὶ ὑποκειμενικὴ τους ὑπόσταση. Ἡ νομολογία τοῦ Ἁρείου Πάγου συνέβαλε ἀποφασιστικὰ στὴν ἐξειδίκευσί τους, γεγονός πὸ ἀναδεικνύεται μὲ ἐνάργεια ἀπὸ τὸν συγγραφέα στὴν ἐπιμέρους παρουσίαση καὶ ἀνάπτυξη καθενὸς ἀδικήματος.

Συγκεφαλαιώνοντας, καταλήγουμε στὴ διαπίστωση ὅτι ἡ νομολογιακὴ προσέγγιση τῆς ἔννοιας τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας ἀποτελεῖ ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ προϋπόθεση γιὰ τὴν κατανόησή της, ἀφοῦ τὸ νομοθετικὸ πλαίσιο πὸ τὴν ἀπαρτίζει βρίθκει, ὅπως ἐπισημαίνει ὁ συγγραφέας (σ. 45), ἀπὸ ἀόριστες νομικὲς ἔννοιες, οἱ ὁποῖες χρῆζον ἐξειδίκευσης κατὰ τὴν ἑρμηνεία καὶ ἐφαρμογὴ τῶν σχετικῶν διατάξεων (π.χ. χρῆστὰ ἦθη, δημόσια τάξη, γνωστὴ θρησκεία, κ.λπ.), ἔργο πὸ ἀναλαμβάνει νὰ φέρει εἰς πέρας μὲ ὅλες τὶς δυσκολίες πὸ αὐτὸ παρουσιάζει, ὁ ἔλληνας δικαστής. Σ' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴ διαπίστωση ἔγκειται καὶ ἡ κύρια συμβολὴ τῆς συγκεκριμένης ἐργασίας, καθὼς κατορθώνει νὰ παρουσιάσει στὴν ἐπιστημονικὴ κοινότητα μὲ σαφήνεια καὶ πληρότητα πῶς ἀκριβῶς ὀριοθέτησε τὶς ἀνωτέρω ἔννοιες ἡ νομολογία τοῦ Ἁρείου Πάγου.

Δημήτριος Ἡ. Νικολακάκης

FATEMA MERNISSI, *Islam et démocratie*, ἔκδ. Albin Michel, Paris 2010.

Εἶναι τὸ Ἰσλάμ συμβατὸ μὲ τὴν ἔννοια τῆς Δημοκρατίας; Πρέπει ὁ ἰσλαμικὸς φονταμενταλισμὸς νὰ ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὴ Μέση Ἀνατολή; Ποιὰ εἶναι ἡ θέση τῆς Δημοκρατίας στὸ Ἰσλάμ; Μὲ τὰ ἐρωτήματα αὐτὰ ἀσχολεῖται ἡ Μαροκινὴ

κοινωνιολόγος καὶ συγγραφέας Fatima Mernissi τοῦ παραπάνω βιβλίου μὲ τὸν τίτλο «Ἰσλάμ καὶ Δημοκρατία». Ἡ συγγραφέας ἐρευνᾷ τοὺς τρόπους μὲ τοὺς ὁποῖους οἱ προοδευτικοὶ μουσουλμάνοι –ὑπερασπιστὲς τῆς Δημοκρατίας καὶ τοῦ φεμινισμοῦ– προσπαθοῦν νὰ ἀντιταθοῦν στὸ θρησκευτικὸ φονταμενταλισμὸ, ἰδίως μὲ τὴ χρῆση συγκεκριμένων κειμένων ἀπὸ τὸ Κοράνι. «Γιὰτὸ μουσουλμανικὸς κόσμος ἔχει τόσες δυσκολίες νὰ ἐνσωματώσει τὶς δημοκρατικὲς ἀξίες ὅπως ἡ ἰσότητα τῶν ἀτόμων, ἡ ἀναγνώριση τοῦ πλουραλισμοῦ, ἡ ἐλευθερία τῆς συνείδησης», ἀναρωτιέται ἡ συγγραφέας; Μέσα ἀπὸ τὶς 300 σελίδες τοῦ βιβλίου ἡ συγγραφέας προσπαθεῖ νὰ δώσει μίαν ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα αὐτὸ ἀναλύοντας τοὺς «φόβους» πὸ βασανίζουν ἕναν μουσουλμάνο γιὰ τὴν ἀποδοχὴ τῆς Δημοκρατίας: ὁ φόβος τῆς Δύσης, ὁ φόβος τῶν συνεπειῶν τῆς ἀνυπακοῆς καὶ εἰδικὰ ὁ φόβος γιὰ νὰ μὴν ἐπιστρέψει σὲ ἕνα πρό-ἰσλαμικὸ πολυθεϊστικὸ παρελθόν. Αὐτοὶ οἱ φόβοι προκύπτουν ἀπὸ τὴ στάση δυσπιστίας τοῦ κάθε μουσουλμάνου ἀπέναντι στὴ νέα μεταρρύθμιση πὸ ἐνθαρρύνει τὴν ἐλευθερία τῆς σκέψης καὶ τὴ Δημοκρατία. Ἡ σαρία (Shari'a), πὸ σημαίνει «τὸ δρόμο γιὰ τὸ σεβασμὸ τοῦ ἱεροῦ νόμου», καὶ στηρίζεται στὶς τρεῖς θεμελιώδεις ἀρχὲς τῆς ὑποταγῆς, τῆς πίστεως καὶ τῆ δημιουργία τοῦ ὠραίου, καὶ ἔχει πολλαπλὲς ἑρμηνεῖες, ἡ Fatima Mernissi καταγγέλει αὐτὴ τὴν πρακτικὴ ἡ ὁποία ἐξουσιάζει σήμερον τὶς ἰσλαμικὲς κοινωνίες. Ἡ συγγραφέας ἐλπίζει ὅτι μέσα σὲ ἕναν ἀραβικὸν κόσμον πὸ ὑποκινεῖται ἀπὸ τὸ διαδίκτυο καὶ τὶς δορυφορικὲς τηλεοράσεις, ἡ ἐπανάσταση τῶν μουσουλμάνων γυναικῶν εἶναι μίαν εὐκαιρία γιὰ τὸ Ἰσλάμ, ὥστε

νά επανεξετάσει κάποιες έννοιες όπως ή τριγωνική σχέση θρησκείας-Κράτους-πολίτη. Η γυναίκα βρίσκεται στο επίκεντρο αὐτῶν τῶν πολιτικῶν καὶ οικονομικῶν ἐξελίξεων καὶ σήμερα καλεῖται νά παίξει ἕναν ἀποφασιστικό ρόλο μέσα στο νέο δημοκρατικό ἀνοιγμα τοῦ Ἰσλάμ. Ἐνα Ἰσλάμ ποῦ δέν θά ὑπαγόρευε πιά τοὺς νόμους στίς κοινωνίες καὶ θά ἐπιτρέπει τὰ ἀραβικά Κράτη νά γίνονται πιό λαϊκά καὶ νά διαχειρίζονται μέ ἰσότητα καὶ σεβασμό τοὺς πολίτες. Τὸ βιβλίο πρωτογράφηκε τὸ 1992, πρὶν τὴν ἐπίθεση στοὺς δίδυμους πύργους, καὶ δέν εἶχαν εἰσέλθει ἀκόμη στὴν ἀμερικανική καὶ δυτική κοινωνία οἱ έννοιες τῆς δυσπιστίας καὶ τῆς ἰσλαμοφοβίας. Ἡ συγγραφέας μέ τὴν ἐπανεκδοσὴ τοῦ βιβλίου λαμβάνει ὑπόψη τῆς τῆς νέες ἀλλαγές στίς δυτικὲς κοινωνίες καὶ τὸ Ἰσλάμ. Τὸ βιβλίο εἶναι γεμάτο ἀπὸ ποικίλες παραπομπές στὴν ἱστορία, τὴν ἀραβική θεολογία καὶ τὴ φιλοσοφία καθὼς καὶ στίς πολλαπλές διαπιστώσεις τῶν σύγχρονων κοινωνιολόγων γιὰ τὸ εὐρωπαϊκὸ Ἰσλάμ. Ἡ μελέτη τοῦ προσφέρει στὸν ἀναγνώστη μία σφαιρική εἰκόνα «ἐκ τῶν ἔσω» γιὰ τὴν κατανόηση αὐτοῦ τοῦ νέου Ἰσλάμ ποῦ δημιουργεῖται κυρίως στὴ σημερινὴ Εὐρώπη καὶ μοιραία ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν Δύση. Στίς ἴδιες ἐκδόσεις ὁ ἀναγνώστης μπορεῖ ἐπίσης νά βρεῖ ἐνδιαφέρουσες μελέτες γιὰ τὸ Ἰσλάμ ὅπως Fatema Mernissi, *Le Harem politique*, Eva de Vitray-Meyerovitch, *La prière en Islam*, Malek Chebel, *Dictionnaire des symboles musulmanes*, Annemarie Schimmel, *L' Islam au Féminin*, Eva de Vitray-Meyerovitch, *Antologie du Soufisme*, Fatema Ait Sabbah, *La femme dans l' inconscient musulman*.

JEAN-PIERRE DENIS, *Pourquoi le Christianisme fait scandale*, ἔκδ. Seuil, Paris 2010.

Ὁ Χριστιανισμός, στὴ σημερινὴ ἐποχὴ τῆς ἐμπορευματοποίησης τῶν ἀνθρώπινων σχέσεων, βρίσκεται στο περιθώριο, ἀν καὶ κατὰ τὸ παρελθὸν ὑπεραμύνθηκε γιὰ τῆς σημερινὲς ἀξίες ὅπως τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα, τὴν ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπεια καὶ τὸν οὐμανισμό. Ἡ ἀντι-κουλτούρα τοῦ χθὲς δυστυχῶς στίς ἡμέρες μας ἔχει γίνε μέρος τοῦ ἐπίσημου πολιτισμοῦ μας. Ἐχει μετασχηματίσει τὴν τέχνη, τὴν οἰκογένεια, τὸ σχολεῖο, τὸ δικαίωμα, ὀλόκληρη τὴν κοινωνία. Ὁ θρίαμβος τῶν οὐτοπιῶν ἔχει ἤδη παρῆλθει. Τὸ ἀπελευθερωμένο ἄτομο αἰσθάνεται σήμερα τελείως μόνο του ἀπέναντι στὴν ἐμπορευματοποίηση τόσο τῆς σάρκας ὅσο καὶ τῶν συναισθημάτων του, ἀποδυναμωμένο ἀπὸ τὰ λάθη του, περιθωριοποιημένο, καὶ μάλιστα ταυτισμένο μέ τὸ θάνατο. Ὁ Χριστιανισμός προσπαθεῖ νά διασώσει τοὺς χθεσινούς ἐχθρούς του, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὰ παγκόσμια δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ἐπιστήμη, ἡ ὁποία ἐξουσιάζεται στίς ἡμέρες μας ἀπὸ τὴν τεχνική. Ὁ συγγραφέας Jean-Pierre Denis παρακολουθώντας τὴν ἀνθρώπινη ἱστορία, μέσα ἀπὸ τὴν μελέτη τῆς τέχνης καὶ τῆς λογοτεχνίας, μέσα ἀπὸ τῆς περὶ ἠθικῆς συζητήσεις, προσπαθεῖ νά διαγράψει τὸ περίγραμμα τῆς νέας πνευματικότητας (spiritualité): Τὸ τελετουργικό, τὸ ἐλεύθερο, τὸ εὐθραυστο καὶ τελικὰ ἡ δυνατότητα συνοχῆς τοῦ νοήματος... («La ritualité, la gratuité, la fragilité et finalement la possibilité même d'une cohérence du sens...»). Νά μερικὲς ἀπὸ τῆς «ἀδύναμες ἀξίες» («valeurs faibles») ποῦ ἀντιτάσσονται μέ δύναμη στίς «χλιαρὲς ἀλήθει-

es» («*vérités molles*») τῆς ἐποχῆς μας. «Καὶ ἐὰν ὁ Χριστιανισμὸς ἦταν ἡ τελευταία ἐξέγερση τῆς ἐποχῆς μας», ἀναρωτιέται ὁ συγγραφέας.

Ἡ κινητοποίηση ἑνὸς μεγάλου ἀριθμοῦ πιστῶν τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας –συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ Πάπα Βενέδικτου 16ου– γιὰ τὴν ὑπεράσπιση τῶν διωκόμενων Ρώμα στὴν Γαλλία ἀποτελεῖ τὴν ἀρχὴ τοῦ προβληματισμοῦ τοῦ συγγραφέα. Σὲ μερικὲς ἑβδομάδες, πράγματι, ἡ ἀντιμέτωπιση τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἰδιαίτερα ἀπὸ τὰ περισσότερα ΜΜΕ, ἄλλαξε σημαντικά. Ἡ μέχρι πρὸ ὀλίγου προσέγγιση τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρώμης ὡς ἓνα παλαιὸ δογματικὸ καθίδρυμα, ἐχθρικό ἀπέναντι στὴν νεωτερικότητα, φυλακισμένη στὰ πιστεύω μίας ἄλλης ἐποχῆς, σήμερα ἀποφυλακίζεται! Ἡ ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία οἱ Χριστιανοὶ μετὰ βίας ἐλάμβαναν μέρος στὶς δημόσιες συζητήσεις ἢ τοὺς ζητοῦσαν νὰ ἐκφράσουν τὶς θρησκευτικὰς τοὺς «πεποιθήσεις» μέσα στὴν ἰδιωτικὴ σφαῖρα, ἔχει τελειώσει. Ξαφνικά, ἀρχίζει νὰ διαφαίνεται ἡ διαμαρτυρία καὶ ἡ ἀνατροπὴ γιὰ τὴ βεβήλωση μερικῶν θεμελιωδῶν ἀξιών: ἐλευθερία, ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀνθρώπου, ἰσότητα, σεβασμός. Μερικοὶ τώρα ἀνακαλύπτουν ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς δὲν ἦταν ὁ ἐχθρὸς τῶν δημοκρατικῶν ἀξιών, ἀλλὰ ὁ συνήγορός τους. Ἐκτὸ ἐδῶ ἀρχίζει νὰ ξετυλίγεται ἡ σκέψη τοῦ Jean-Pierre Denis ἀφιερώνοντας ἓνα Κεφάλαιο μὲ τὸν τίτλο «χριστιανικὴ ἀντι-κουλτούρα» («*contre-culture chrétienne*»). Κατὰ τὴ διάρκεια τῶν 40 τελευταίων ἐτῶν, ἡ παλαιὰ κουλτούρα –φιλελεύθερη καὶ ἐλευθεριάζουσα, ἀνεκτικὴ καὶ καταναλωτικὴ– ἔχει κερδίσει γενικῶς τὴν κοινωνία. Ἔχει γίνῃ ἡ κυρίαρχη κουλτούρα. Ὅπως γράφει ὁ συγ-

γραφέας «ἡ περιφέρεια ἔχει καταβροχθίσει τὸ κέντρο. Τὸ περιθώριο ἔχει γίνῃ ὁ κανόνας». Τὴν ἴδια στιγμή ὁ Καθολικισμὸς καθαιρέθηκε ἀπὸ τὴν πλειοψηφία τοῦ κόσμου καὶ τῆς κοινωνίας γενικότερα. Μὲ τὴ σειρά του κι αὐτὸς ὀδηγήθηκε σύντομα στὸ περιθώριο χωρὶς νὰ συνειδητοποιήσει αὐτὴ τὴν μεταλλαγὴ. Φυσικὰ καὶ ὁ χριστιανικὸς κόσμος δὲν ἔμεινε ἀπροβλημάτιστος ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἐκκοσμίκευση καὶ τὴν προοδευτικὴν περιθωριοποίησίν του. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν ἐπῆλθε μίᾳ προοδευτικῇ ἀπώλεια τῆς χριστιανικῆς κουλτούρας καὶ τῆ δημιουργία τῶν νέων γενεῶν ὅπου τὸ ὄνομα Μαρία, Ἰησοῦς ἢ Ἰωάννης ὁ Βαπτιστὴς δὲν λένε τίποτα! Εἶναι ἀλήθεια ὅτι, ἀπὸ τὴ δευτέρη Βατικάνεια Σύνοδος (1962-1965), ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία ἔχει διαπράξει πολλὰ καὶ συνεχῆ λάθη καὶ ἐν μέρει εἶναι ἡ ἴδια ὑπεύθυνη γιὰ τὴν παραπάνω κατάστασίν της. Ὁ συγγραφέας δὲν διστάζει νὰ καταγγεῖλει τὶς ἐμπλοκὰς, τὶς ἀκαμψίες καὶ τοὺς συντηρητισμοὺς ποὺ ἔχουν συμβάλει σὲ αὐτὴν τὴν ἀπώλεια τῆς ἐπιροῆς. Χειρότερα ἀκόμη: οἱ προαναφερθεῖσες «σκληρώσεις» ἔχουν δώσει στὸ εὐαγγελικὸ μήνυμα μίᾳ παραμορφωμένην εἰκόνα. Ἐπικρατεῖ ἓνας φόβος καὶ μίᾳ ὑποψία γιὰ μίᾳ «ὑποπτη ἠθικὴ» μὲ ἐπικάλυμμα τὸ ἴδιο τὸ δόγμα. Στὴ συνέχεια, ἡ κοινωνία ἔχασε ἐντελῶς τὴν ἀνατρεπτικὴν διάτασιν τοῦ εὐαγγελικοῦ λόγου. Φαίνεται πὼς οἱ σημερινοὶ Χριστιανοὶ δὲν ἔχουν καμία σχέση μὲ τοὺς Χριστιανοὺς τῶν πρωτοχριστιανικῶν χρόνων. Οἱ Χριστιανοὶ τῶν πρώτων αἰώνων ἦταν ἱκανοὶ νὰ δεσμευθοῦν γιὰ τὴν πίστη τους μὲ κίνδυνον τὴν ἴδια τὴν ζωὴν τους καὶ νὰ διαμαρτυρηθοῦν ἐναντία στὶς βαρβαρότητες τῆς ἐποχῆς, ἐναντία στοὺς ἀγῶνες τῶν μονομάχων,

τις παιδοκτονίες πού ἀποφασίζονταν ἀπὸ τὸν *pater familias*, τὴ φιλαργυρία καὶ τὶς κοινωνικὲς ἀδικίες. Οἱ Χριστιανοὶ τότε μπορεῖ νὰ ζοῦσαν διωκόμενοι καὶ στὸ περιθώριο, ἀλλὰ μποροῦσαν νὰ ὑψώσουν φωνὴ διαμαρτυρίας γιὰ τὰ κακῶς κείμενα τῆς ἐποχῆς τους. Μὲ τὴν αὐξηση τοῦ μοναχισμοῦ τὸν 4ο αἰῶνα, ἡ περίοδος τῶν Πατέρων τῆς ἐρήμου ὑπῆρξε μία ἀπὸ τὶς δημιουργικότερες περιόδους τῆς χριστιανικῆς ἱστορίας. Στὴ συνέχεια ἀκολούθησε ἡ ἀναγνώριση τοῦ ἀπὸ τὸ Κράτος καὶ σιγά-σιγά ὁ Χριστιανισμὸς τῆς διαμαρτυρίας μετατράπηκε σὲ ἕνα Χριστιανισμὸ τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας μὲ τὶς διαφορούμενες σχέσεις μεταξὺ Ἐκκλησίας καὶ Κράτους. Μέσα ἀπὸ τὰ κείμενα πού ἔχει συλλέξει ὁ συγγραφέας προσκαλεῖ τὸν ἀναγνώστη νὰ διατρέξει ὅλη τὴν χριστιανικὴ περίοδο καὶ νὰ τοῦ ὑπενθυμίσει τὴ δύναμη τοῦ εὐαγγελικοῦ μηνύματος, βγάζοντας τὸν Χριστιανισμὸ καὶ τοὺς πιστοὺς ἀπὸ τὸ σημερινὸ «περιθώριο» καὶ περιγράφοντας τὶς νέες εὐκαιρίες πού ἀνοίγονται γιὰ τοὺς Χριστιανοὺς, οἱ ὁποῖοι πρέπει νὰ ξαναμιλήσουν μὲ «δυνατὴ καὶ διαφωτιστικὴ φωνή» (*«parler à haute et intelligible voix» Albert Camus*) στὴν ἐποχὴ τους. Θὰ μπορέσουν καὶ πάλι οἱ Χριστιανοὶ νὰ δώσουν ὄραμα στὴν ἐποχὴ τους; Θὰ μπορέσουν νὰ ξεπεράσουν τὴν ἀπελπισία τῆς ἐποχῆς βρῶσκοντας τὸ βαθύτερο νόημα στὴν ζωὴ τους; Θὰ ὑποκύψουν καὶ πάλι στὴν πολιτικὴ καὶ τὶς ἰδεολογίες; Ἡ ἀπάντηση τοῦ συγγραφέα εἶναι ἀπλή: «πληρώνουμε τὰ λάθη μας». Γι' αὐτὸ καὶ ἀπορρίπτει συγχρόνως τόσο τὸν «ταυτοποιημένο Χριστιανισμὸ» ὅσο καὶ τὸν «παραιτημένο Χριστιανισμὸ» (*le christianisme identitaire et le christianisme démissionnaire*). Καὶ προτρέ-

πει τοὺς πιστοὺς: «Μὴν κρυφτεῖτε, μὴν δραπετεύετε: οἱ στάσεις τοῦ αὐτο-ἐξευτελισμοῦ ... ἔχουν συστηματικὰ καταδικαστεῖ» (*«Ne pas s'enfouir, ne pas s'enfuir: les postures d' autoabaissement... sont symétriquement condamnées»*). Ἀπέναντι στὴν πολιτικὴ, ὑπενθυμίζει ὅτι ὁ Χριστιανὸς εἶναι ἕνας «ἡπιος στασιαστὴς καὶ ὄχι ἕνας ἰδεολόγος, ἐναλλακτικὸς καὶ ὄχι τρομοκράτης, ἕνας σκεπτόμενος πολίτης καὶ ὄχι ὁ ἐχθρὸς τῆς Δημοκρατίας» (*«rebelle soft, pas un idéologue; un alternatif, pas un terroriste; un citoyen critique, pas un ennemi de la république»*). Τὸ χριστιανικὸ μήνυμα δὲν ἐπιβάλλεται ἀλλὰ προτείνεται. Ὁ συγγραφέας κλείνει μὲ μία σημαντικὴ φράση τοῦ Δανοῦ φιλοσόφου καὶ θεολόγου Soren Kierkegaard: «Ἡ Χριστιανοσύνη ἔχει [συχνά] καταγῆσει τὸν Χριστιανισμὸ. Γι' αὐτὸ πρέπει νὰ ἐπανεξετάσει τὴν εἰσαγωγὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ στὴ Χριστιανοσύνη». Τὸ βιβλίο αὐτὸ ἀποτελεῖ μία αὐτοκριτικὴ γιὰ ὅλους μας... Ἐραγε θὰ μπορέσουμε ὡς Χριστιανοὶ νὰ ἐπιναλάβουμε καὶ πάλι τὰ λόγια τοῦ ἀποστόλου Παύλου: «ἡμεῖς κηρύσσομεν Χριστὸν ἐσταυρωμένον, Ἰουδαίοις μὲν σκάνδαλον, Ἑλλήσι δὲ μωρίαν, αὐτοῖς δὲ τοῖς κλητοῖς, Ἰουδαίοις τε καὶ Ἑλλήσι, Χριστὸν Θεοῦ δύναμιν καὶ Θεοῦ σοφίαν» (Α' Κορ. 1,23-24).

FRANÇOIS BOUSQUET (DIR.), *Le dialogue interreligieux*, ἔκδ. Desclée de Brouwer, Paris 2009.

Ἡ συνάντηση τῆς Ἀσίζης, τὴν 27η Ὀκτωβρίου 1986, σύμφωνα μὲ τὸν Πάπα Ἰωάννη-Παῦλο II, ἀποτέλεσε «τὸ μεγαλύτερο θρησκευτικὸ γεγονός τοῦ 20οῦ αἰῶνα καὶ ἔχει προκαλέσει τὶς περισσό-

τερες πρωτοβουλίες για την ειρήνη στην Εύρωπη και στον κόσμο». Για την Καθολική Έκκλησία ή συνάντηση αυτή ήταν μία συμβολική πράξη μεγάλης ἐμβέλει-ας, ὅπου ἀναγνωρίστηκε μέσα ἀπὸ τις ἰδιαιτερότητες τῶν θρησκείων ἡ κοινὴ γραμμὴ τους γιὰ τὴν ειρήνη. Ἡ πρόσκληση αὐτὴ τοῦ Πάπα Ἰωάννη-Παύλου II πρὸς τοὺς ἐκπροσώπους τῶν διαφορετικῶν θρησκείων γιὰ τὴν ειρήνη ἔχει πολὺ μεγάλη σημασία καὶ γιὰ τὴν ἴδια τὴ Θεολογία. Τὸ Ἰνστιτούτο τῆς Ἐπιστήμης καὶ τῆς Θεολογίας τῶν Θρησκείων τοῦ Καθολικοῦ Ἰνστιτούτου τῶν Παρισίων (Institut de Science et de Théologie des Religions de l'Institut Catholique de Paris) θέλησε νὰ κάνει μία ἐκτίμηση αὐτοῦ τοῦ διαθρησκειακοῦ διαλόγου, μετὰ ἀπὸ 20 χρόνια ἀπὸ τὴν πρώτη συνάντηση στὴν Ἀσίζη, ἐνὸς διαλόγου ἀνάμεσα στὴν Καθολικὴ Ἐκκλησία καὶ τις διαφορετικὲς Θρησκείες. Εἰδικοί τοῦ Ἰουδαϊμοῦ, τοῦ Ἰσλάμ, τοῦ Βουδισμού, τοῦ Ἰνδουισμού, τῶν θρησκείων τῆς Κίνας, τῶν Ἀφρικανικῶν παραδοσιακῶν θρησκείων καὶ τῆς ἐπιστήμης τῶν θρησκείων συμμετέχουν στὸν συλλογικὸ αὐτὸ Τόμο μὲ διαφορετικὲς παρεμβάσεις.

Ἡ θεματολογία εἰσάγει τὸν ἀναγνώστη σὲ πολὺ συγκεκριμένους θρησκευτικούς κόσμους. Οἱ συντάκτες τῶν κειμένων δίδουν στὸν ἀναγνώστη μία «γενικὴ ὄψη» τῶν θρησκευτικῶν θέσεων, ἀλλὰ παράλληλα ὁ ἀναγνώστης ἀνακαλύπτει καὶ τὸ εἶδος τῶν προκλήσεων καὶ τῶν ἐρωτημάτων ποὺ τίθενται στὴ συνάντηση ἀνάμεσα στὸ Χριστιανισμὸ καὶ τις ἄλλες θρησκευτικὲς παραδόσεις. Ὁ ἀναγνώστης ἀνακαλύπτει νέες θρησκευτικὲς παραδόσεις καὶ συνήθειες ἀλλὰ ἀντιλαμ-

βάνεται ἐπίσης τις δυσκολίες τοῦ διαλόγου ἀνάμεσα στὸν Χριστιανισμὸ καὶ τις διαφορετικὲς θρησκείες. Ἀσφαλῶς, ὅπως καὶ κάθε διάλογος, ὁ διαθρησκειακὸς διάλογος βιώνεται μέσα ἀπὸ τὴ συνάντηση τῶν διαφορετικῶν παραδόσεων. Ἕνας διάλογος ἐξαργατᾶται ἐπίσης ἀπὸ τὰ ἱστορικὰ δεδομένα, τὸν πολιτισμὸ καὶ τις συλλογικὲς μνῆμες. Μέσα στὸ πλαίσιο αὐτό, τὸ βιβλίον δίδει στὸν ἀναγνώστη μία εἰκόνα τῶν διαφορῶν πρωτοβουλιῶν ἀλλὰ καὶ τῶν οὐσιαστικῶν διαφορῶν καὶ τῶν δυσκολιῶν ποὺ προβάλλονται στὶς συναντήσεις αὐτές, ὅπως π.χ. οἱ διαφορὲς ἀνάμεσα στὸν μονοθεϊσμὸ καὶ τὸν πολυθεϊσμὸ. Οἱ συναντήσεις ἀνάμεσα στοὺς Χριστιανούς καὶ τὰ μέλη τῶν ἄλλων θρησκείων ἀποτελοῦν σίγουρα μία πραγματικότητα τῆς παγκοσμιοποίησης. Κανένας ὅμως διάλογος δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἀποτελεσματικὸς ἐὰν δὲν ἐμβαθύνουμε περισσότερο στὴν πίστη μας. Σίγουρα στὴν ἐποχὴ τῆς παγκοσμιοποίησης ὁ διάλογος εἶναι ἀπαραίτητος ἀλλὰ δὲν μποροῦμε νὰ δεχθῶμε στὸ ὄνομά του τὴν παγκοσμιοποίηση τῆς Θρησκείας.

GABRIEL TCHONANG, *L'essor du pentecôtisme dans le monde*, ἔκδ. L' Harmattan, Paris 2009.

Τὸ 1901, ὁ Carol Pahram, πάστορας στὶς ΗΠΑ, μαζὶ μὲ τοὺς σπουδαστὲς τοῦ «Bethel bible School», ἐμβαθύνει γιὰ πρώτη φορὰ στὴ «γλωσσολογία», δηλαδή ἀπὸ τὴν κάθοδο τοῦ ἁγίου Πνεύματος μὲ τὴ μορφὴ πυρίνων γλωσσῶν καὶ τὸ φωτισμὸ τῶν ἀποστόλων στὸ ὑπερῶο τῶν Ἱεροσολύμων, πενήντα ἡμέρες μετὰ τὴν ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ (Πράξ., 2:1-13) καὶ σύμφωνα μὲ τὰ λεγό-

μενα τοῦ ἀποστόλου Παύλου «ἐλάλουν τε γλώσσαις καὶ προεφάρτεον» (Πράξ., 19:6). Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ καὶ οἱ ὀπαδοὶ τῆς, πὸν αὐτοαποκαλοῦνται «ἄνθρωποι τῆς Πεντηκοστῆς» θεωροῦν ὅτι κατὰ τὶς λατρευτικὰς τοὺς ἐκδηλώσεις ἐπαναλαμβάνονται καὶ στοὺς ἴδιους ὅλες ἐκεῖνες οἱ ἔκτακτες χαρισματικὰς ἐκδηλώσεις πὸν συνέβησαν στοὺς μαθητὲς τοῦ Χριστοῦ. Αὐτὴ ἡ πρώτη ἐμπειρία τοῦ 1901 ἀποτελεῖ καὶ τὴν ἐπίσημη γέννηση τῆς πεντηκοστιανῆς κίνησης (Πεντηκοστανοί). Στὶς ἡμέρες μας τὸ κίνημα αὐτὸ ἀναπτύσσεται μὲ γοργοὺς ρυθμούς. Μέσα σὲ ἕναν αἰῶνα ἔχει ἐπιβληθεῖ σὲ 1/4 τῶν κατοίκων τοῦ πλανήτη, δημιουργώντας μία συνεχῆ «αἰμορραγία» πὸν δὲν μπορεῖ νὰ σταματήσῃ. Ἡ ἡπειρος τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς, πὸν θεωρεῖται ὡς ἡ καθολικότερη περιοχὴ, σὲ σύντομο χρονικὸ διάστημα ἀνατράπηκε ἀπὸ τοὺς Πεντηκοστιανούς. Τὸ κίνημά τους φαίνεται νὰ καταλαμβάνει ὅλο καὶ περισσότερο ἔδαφος στὸν παραδοσιακὸ Χριστιανισμὸ δίδοντας ἀπαντήσεις στὰ ὑπαρξιακὰ προβλήματα ἑνὸς μεγάλου ἀριθμοῦ Χριστιανῶν. Ἡ ἐξαιρετικὴ ἐπέκτασή του καταπλήσσει τοὺς πάντες. Κοινωνιολογικὰς, πολιτισμικὰς, οικονομικὰς, ἀκόμη καὶ πολιτικὰς μελέτες προσπαθοῦν νὰ ἐρμηνεύσουν τὴν τροφοδότηση αὐτοῦ τοῦ φαινομένου. Ἀξίζει νὰ μελετήσῃ κανεὶς τὸ βιβλίον γιὰ μία διαφοροποιητικὴ προσέγγιση τοῦ φαινομένου, πέρα ἀπὸ τὶς δογματικὰς διαφορὰς.

BÉRENGERE MASSIGNON, VIRGINIE RIVA, *L'Europe, avec ou sans Dieu? Héritages et nouveaux défis*, ἔκδ. Les Éditions de l'Atelier, Paris 2010.

Τὴν ὥρα πὸν σημαντικοὶ μουσουλμανικοὶ πληθυσμοὶ ἐγκαθίστανται στὴν

Εὐρώπη καὶ ὅπου σχεδιάζεται ἡ προσκόλληση τῆς Τουρκίας, ἡ Εὐρωπαϊκὴ Ἑνωσις δὲν διαφεύγει ἀπὸ τὰ ποικίλα θρησκευτικὰ ἐρωτήματα. Πῶς θὰ διαχειριστεῖ τὸ θρησκευτικὸ συναίσθημα μέσα σὲ μία παγκοσμιοποιημένη κοινωνία; Ποιὰ θέση θὰ διατηρήσουν οἱ θρησκείες στὶς εὐρωπαϊκὰς κοινωνίες τῶν πολιτῶν; Τὰ ἐρωτήματα εἶναι περίπλοκα, ὅπως ἤδη ἔχουν δεῖξει καὶ οἱ πρόσφατες πολεμικὰς γύρω ἀπὸ τὴν “burqa” (Γαλλία καὶ Βέλγιο), τὶς ἀναφορὰς στὶς θρησκευτικὰς ἐλευθερίες καὶ τὶς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις σὲ πολλὰ εὐρωπαϊκὰ κείμενα κ.ἄ.

Ἡ συγγραφέας σὲ τὸ πρῶτο μέρος τοῦ βιβλίου κάνει μία ἱστορικὴ ἀναδρομὴ στὸν τρόπο ἀντιμετώπισης τῆς θρησκείας στὰ εἴκοσι ἑπτὰ Κράτη-μέλη τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑνώσεως (καὶ τὴν Τουρκία) καὶ στὸν τρόπο μὲ τὸν ὅποιο οἱ λατρευτικὰς συνάξεις ἔχουν προσαρμοστεῖ ἢ προσαρμόζονται στὸν θρησκευτικὸ πλουραλισμὸ τῶν εὐρωπαϊκῶν κοινωνιῶν. Στὸ δεῦτερο μέρος ἀναλύονται τὰ εὐαίσθητα ἐρωτήματα μὲ τὰ ὅποια ἔρχονται ἀντιμέτωπες οἱ εὐρωπαϊκὰς Χῶρες: ἡ διδασκαλία τῶν θρησκευτικῶν στὴν Α/θμία καὶ τὴν Β/θμία Ἐκπαίδευση, ἡ δημόσια διαχείριση τοῦ Ἰσλάμ, τὰ θρησκευτικὰ σύμβολα, ἡ θρησκευτικὴ ἐλευθερία, ἡ κρατικὴ στάση ἀπέναντι στὰ καυτὰ ἐρωτήματα ὅπως ἡ ἔκτρωση, ἡ ὁμοφυλοφιλία, ἡ εὐθανασία, κ.ἄ. Γιὰ κάθε ἀπάντηση ἡ συγγραφέας κάνει μία μικρὴ ἀναφορὰ στὴν ἱστορία τῆς Χώρας καὶ ὁλοκληρώνει μὲ μία σύντομη σύνθεση.

Προλογικὸ σημείωμα σὲ τὸ παραπάνω βιβλίον κάνουν δύο ἐκλεκτοὶ κοινωνιολόγοι ὁ Jean-Paul Willaime καὶ ὁ Joseph Maila.

ANNE-RAYMONDE DE BEAUDRAP (ἐπιμ.), *Enseigner les faits religieux en classe de français. État des lieux, paradoxes et perspectives*, ἔκδ. Institut européen en Sciences des Religions, Paris 2010.

Ἡ διδασκαλία τοῦ θρησκευτικοῦ φαινομένου στὴ Γαλλία (ἢ τοῦ Μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν ὅπως τὸ γνωρίζουμε στὴν Ἑλλάδα) διδάσκεται ἀπὸ τοὺς ἐκπαιδευτικούς ὄλων τῶν εἰδικότητων (βλ. σχετικὰ τὶς ἐκθέσεις Debray τοῦ 2002 καὶ 2007). Εἶναι ἐπομένως στὴν εὐθύνη τῶν ἐκπαιδευτικῶν καὶ ἰδιαίτερα τῶν Φιλολόγων νὰ προσπαθήσουν νὰ ἐνσωματώσουν μέσα στὶς πρακτικὲς τῆς τάξης, κείμενα ἢ δραστηριότητες ποὺ νὰ ἐπιτρέπουν στοὺς μαθητὲς νὰ κατανοήσουν καὶ νὰ συζητήσουν γιὰ τὸ θρησκευτικὸ γεγονός. Αὐτὴ ἡ πρόταση εἶναι ἐφαρμόσιμη καὶ ἐφαρμόζεται μέσα στὰ φιλολογικὰ μαθήματα; Σὲ αὐτὸ τὸ διπλὸ ἐρώτημα προσπαθοῦν νὰ ἀπαντήσουν οἱ συγγραφεῖς στὸν παραπάνω συλλογικὸ Τόμο. Οἱ συγγραφεῖς ἀναλύουν τὶς 665 ἀπαντήσεις τῶν φιλολόγων ποὺ διδάσκουν τὸ θρησκευτικὸ φαινόμενο στὸ σχολικὸ περιβάλλον, Γυμνάσιο καὶ Λύκειο, καὶ προσπαθοῦν νὰ ἀπαντήσουν σὲ οὐσιαστικὰ ἐρωτήματα τῶν ἐκπαιδευτικῶν γιὰ τὴν ἰδιομορφία τῆς διδασκαλίας τοῦ θρησκευτικοῦ φαινομένου μὲ τὴ βοήθεια τῆς λογοτεχνίας, τῆς ποίησης καὶ τῆς τέχνης ἀλλὰ καὶ ἄλλων μαθημάτων, στὰ διαφορετικὰ ἐπίπεδα τοῦ δημόσιου γαλλικοῦ σχολείου.

Κωνσταντῖνος Β. Ζορμπᾶς

Ἡ οἰκογένεια: Παύλεια θεολογία καὶ σύγχρονη θέωρηση, Πρακτικὰ διεθνοῦς ἐπιστημονικοῦ συνεδρίου, Βέροια 2009, σσ. 426.

Ἡ Ἱερὰ Μητρόπολη Βεροίας, Ναούσης καὶ Καμπανίας διοργάνωσε στὶς 25-28 Ἰουνίου τοῦ 2009 τὸ ἸΕ' διεθνὲς ἐπιστημονικὸ συνέδριο, στὸ πλαίσιο τῶν ἐκδηλώσεων πρὸς τιμὴ τοῦ ἀπ. Παύλου («ἸΕ' Παύλεια»). Ὁ τόμος αὐτὸς περιέχει τὶς εἰσηγήσεις τοῦ συνεδρίου, ποὺ ὡς θέμα εἶχε τὴν οἰκογένεια μέσα ἀπὸ τὸ πρῶτο τῆς θεολογίας τοῦ Παύλου στὴν προοπτικὴ τοῦ σύγχρονου κόσμου.

Τὸ πρῶτο μέρος τοῦ τόμου καταλαμβάνουν οἱ σχετικὲς ἐπιστολὲς καὶ χαιρετισμοὶ ἀπὸ τοὺς προκαθημένους τῶν ὀρθοδόξων Πατριαρχείων καὶ Ἐκκλησιῶν, τοῦ κοσμήτορα τῆς Θεολογικῆς σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ., ὅπως ἐπίσης τοπικῶν καὶ ἄλλων ἀξιωματούχων.

Τὴν ἐνότητα μὲ τὶς εἰσηγήσεις ἀνοίγει τὸ κείμενο τοῦ ὀμ. Καθ. Ἰω. Γαλάνη μὲ τίτλο «Γάμος καὶ Οἰκογένεια στὸν ἀπόστολο Παῦλο καὶ τὴν ἐποχὴ του». Στὴν εἰσηγήσει αὐτὴ προσφέρεται μίᾳ συνοπτικῆ εἰκόνα σὲ σχέση μὲ τὴν κατανόηση τοῦ γάμου καὶ τῆς οἰκογένειας, τόσο στὸν Παῦλο («μυστήριον μέγα») ὅσο καὶ στοὺς σύγχρονους τοῦ φιλοσόφου (λ.χ. Ἐπίκτητος, Πλούταρχος κ.ἄ. ὅπου ὁ γάμος κατανοεῖται ὡς ἀναγκαῖα διαδικασία ἢ καὶ «ἀναγκαῖο κακό» γιὰ τὴ διαιώνιση τοῦ εἴδους). Ὁ συγγραφέας ἀφιερώνει μέρος τοῦ κειμένου του στὴν ἐννοιολογικὴ διασάφηση τῶν ὄρων οἶκος, οἰκία κλπ.

Στὸ κείμενο ποὺ ἀκολουθεῖ ὁ Μ. Γκουτζιούδης πραγματεύεται τὸ θέμα «Ἡ οἰκογενειακὴ ζωὴ καὶ οἱ ἀρχαιότητες τῆς ἐποχῆς τοῦ ἀποστόλου Παύλου». Μὲ βάση τὶς παύλειες ἀναφορὲς στὸ θέμα καὶ τὴ βοήθεια τῶν σχετικῶν ἀρχαιολογικῶν εὗρημάτων τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ περιβάλλοντος (ἰδιαίτερα ἀπὸ τὴν Κόρινθο καὶ τὴν Ἔφεσο) ὁ συγγραφέας

ἐπιχειρεῖ μία ἀνασύνθεση τῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς τῶν μελῶν τῶν πρώτων χριστιανικῶν κοινοτήτων.

Ὁ Βασ. Δεσμντζόγλου στὸ ἐπόμενο κείμενο μὲ τίτλο «Ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ οἰκογένεια τὸν 20ο αἰῶνα ὑπὸ τὸ φῶς τῆς Παύλειας θεολογίας» ἀφοῦ ἐξετάσει ἀπὸ ἔποψη κοινωνιολογικὴ τὰ αἴτια, τὰ συμπτώματα καὶ γενικότερα τὰ προβλήματα ποὺ ἐμφανίζει ὁ θεσμὸς τῆς οἰκογένειας στὴν Ἑλλάδα, ὅπως ἐπίσης καὶ τὴ στάση τῆς ποιμένουσας Ἐκκλησίας ἀπέναντί της, ἐπιχειρεῖ νὰ ἀναδείξει τοὺς τρόπους βάσει τῶν ὁποίων ἡ Ἐκκλησία στὸ πλαίσιο τῆς ποιμαντικῆς δράσης θὰ μπορέσει νὰ συμβάλλει στὴν ἀντιμετώπιση τῶν σχετικῶν δυσχερειῶν.

Ἡ βουλευτὴς Λ. Κανέλλη στὸ ἀκόλουθο κείμενο «Τὸ πρόβλημα τῆς εἰκονικῆς οἰκογένειας» μὲ ἀφετηρία μία διδακτορικὴ διατριβὴ τῆς κ. Ἑλ. Ντίνου ἐξετάζει τὰ ποικίλα δομικὰ προβλήματα ποὺ ἀντιμετωπίζουν στὴ σημερινὴ ἐποχὴ οἱ οἰκογένειες σὲ σχέση μὲ τὶς προκλήσεις τῆς εἰκονικῆς πραγματικότητας τοῦ διαδικτύου.

Στὸ κείμενο «Τὸ πρόβλημα τῆς ἐνδοοικογενειακῆς βίας» ὁ π. Βασ. Καλλιакμάνης ἐξετάζει τὶς ποικίλες ὀψεις τοῦ ζητήματος (βία γονέων πρὸς τὰ παιδιά, παιδιῶν πρὸς τοὺς γονεῖς, μεταξὺ τῶν συζύγων κ.ἄ.), τὰ αἴτια ποὺ προκαλοῦν τέτοιου εἴδους φαινόμενα, προσφέροντας μὲ ποιμαντικὸ ἐνδιαφέρον κάποιες προτάσεις ὑπέρβασης αὐτῶν τῶν προβλημάτων.

Ἡ Μυρτώ Κουτίτα-Καϊμάκη στὴν εἰσήγησή της μὲ τίτλο «Οἱ ὄροι συγγένειας στὶς ἐπιστολὲς τοῦ ἀπ. Παύλου» ἐξετάζει τοὺς σχετικοὺς ὄρους (γυνή, ἀνὴρ, οἶκος, υἱὸς κ.λπ.), ὅπως αὐτοὶ χρησιμοποιοῦνται στὶς Παύλειες ἐπιστολές,

ἐρευνώντας τὴν προέλευσή τους (κοινωνικο-πολιτισμικὸ περιβάλλον τῆς ἐποχῆς τοῦ Παύλου). Καταλήγει ὅτι ὁ τρόπος χρήσης τῶν ὄρων ἀναδεικνύει τὴν ὕπαρξη δύο ἐννοιῶν γιὰ τὴν κατανόηση τῆς οἰκογένειας, ὡς κοινωνικοῦ θεσμοῦ καὶ ὡς μεταφορᾶς.

Στὸ κείμενο ποὺ ἀκολουθεῖ «Ἐπικαιρότητα τῶν παιδαγωγικῶν ἀντιλήψεων τοῦ ἀποστόλου Παύλου γιὰ τὴν ἀγωγή τῶν παιδιῶν στὴν οἰκογένεια» ἡ Βασιλικὴ Μητροποῦλου διερευνᾷ τὶς πλούσιες παιδαγωγικὲς ἀντιλήψεις τοῦ Παύλου γιὰ τὴ ρύθμιση τῶν σχέσεων παιδιῶν καὶ γονέων καὶ τὴν ἀγωγή τῶν παιδιῶν.

Ὁ Μητρ. Ἀτλάντας Ἀλέξιος στὸ κείμενό του «Μικτοὶ γάμοι μεταξὺ ἑτεροδόξων καὶ ἑτεροθρήσκων» παρουσιάζει, σὲ ἐπίπεδο γενικῆς περιγραφῆς τοῦ πολυπλοκοῦ ζητήματος τῶν μικτῶν γάμων, ὀψεις τοῦ προβλήματος ἀπὸ τὴν ἐμπειρία του στὶς Η.Π.Α.

Ὁ ὁμ. Καθ. Ζ. Παπαδημητρίου στὸ μελέτημά του «Ἡ σύγχρονη ἑλληνικὴ οἰκογένεια: προβλήματα καὶ προοπτικὲς» ἐξετάζει τὶς ἀλλαγὲς ποὺ συνετελέσθηκαν στὸ πλαίσιο τῆς ἑλληνικῆς οἰκογένειας τὶς τελευταῖες δεκαετίες, λόγω τῶν οικονομικῶν, κοινωνικῶν καὶ πολιτιστικῶν μεταβολῶν, ἐπικεντρώνοντας στὰ δημογραφικὰ προβλήματα ποὺ ὀφείλονται στὴν ἀσκούμενη πρὸς τὴ γυναῖκα, πίεση γιὰ ἐργασία λόγω τῶν οικονομικῶν ἀναγκῶν.

Στὸ «Ἡ ζωὴ τῆς οἰκογένειας κάτω ἀπὸ τὸν μωσαϊκὸ νόμο» ὁ Ἀθ. Παπαρνάκης ἐξετάζει τὴν σπουδαιότητα τοῦ οἰκογενειακοῦ θεσμοῦ γιὰ τὸν ἀρχαῖο Ἰσραήλ (Δεκάλογος, κ.λπ.) στὸ πλαίσιο τοῦ ἀναγεωμένου ἐνδιαφέροντος τῆς σύγχρονης ἔρευνας σχετικά μὲ τὶς ἱστορικὴ διαμόρφωσή του, τὶς καταβολές τῆς χριστιαν-

νικῆς οἰκογένειας ἀπὸ τὸν ἰουδαϊκὸ κόσμο καὶ τὴ σημασία ὄλων αὐτῶν γιὰ μίαν θεώρηση τῆς σύγχρονης οἰκογένειας σὲ βιβλικὴ προοπτικὴ.

Ἡ Ἀλκμήνη Σταυρίδου-Ζαφρακᾶ στὸ κείμενό της «Ὁ θεσμὸς τῆς οἰκογένειας στὸ βυζάντιο. Ἡ μαρτυρία τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων τοῦ 13ου αἰ.» ἐξετάζει ποικίλα θέματα ποὺ συνδέονται μὲ τὴν οἰκογένεια (κωλύματα γάμου, γέννηση κοριτσοῦ, ἡλικία γάμου, γαμήλιο συμβόλαιο, διαζύγιο κ.ἄ.) μέσα ἀπὸ τὰ κείμενα τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου (Ἰουστινιάνεια νομοθεσία κ.ἄ.).

Ὁ π. Pavel Velikanov ἀπὸ τὴ Μόσχα στὴν εἰσήγησή του «Ἀπὸ τὴν κατ' οἶκον Ἐκκλησία στὴν ἐλεύθερη συμβίωση. Παύλεια θεολογία καὶ μετανεωτερικότητα» ἐπιχειρεῖ νὰ προσεγγίσει τὸ ἐρώτημα, «τί εἶναι γιὰ τὴ σύγχρονη στιγμή τῆς παγκόσμιας κατάρρευσης τῶν ἀξιῶν καὶ νοημάτων, τὸ μοντέλο τῆς οἰκογένειας, ποὺ μὲ ἀφετηρία τὸν Παῦλο, ἀποτελεῖ κανόνα γιὰ τὶς χριστιανικὲς οἰκογένειες».

Ὁ χωρεπίσκοπος Γρηγόριος Χατζηουρανίου στὸ κείμενο «Ἡ οἰκογένεια στὴν ἐποχὴ τῶν πολυμέσων καὶ τῆς παγκοσμιοποίησης» προβάλλει τὴν ἀδήριτη ἀνάγκη ἢ Ἐκκλησία νὰ εἰσπληθεῖ ὄχι τὴν ἀπόρριψη τῆς σύγχρονης τεχνολογίας ἀλλὰ μὲ τὸ λόγο της καὶ τὴ ζωντανὴ παρουσία της νὰ ἐμβολιάζει τὰ μέσα ἐπικοινωνίας, θωρακίζοντας τὰ παιδιά καὶ τὶς οἰκογενεῖς τους ἀπὸ τὸν κίνδυνο τῆς καταχρήσης καὶ τῆς ὑπερβολῆς.

Στὸ ἐπόμενο κείμενο «Παραστάσεις οἰκογενειακῶν μαρτυριῶν στὴ μεταβυ-

ζαντινὴ ζωγραφικὴ τοῦ 16ου αἰῶνα» ἡ Γλ. Χατζούλη ἐξετάζει εἰκονογραφικὰ θέματα τὰ ὁποῖα ἀπεικονίζουν τὰ μαρτύρια χριστιανικῶν οἰκογενειῶν γιὰ τὴν πίστη τοὺς κατὰ τοὺς πρώιμους αἰῶνες.

Ὁ π. Γ. Χρυσοστόμου στὸ τελευταῖο κείμενο τοῦ τόμου «Καθημερινὴ ζωὴ καὶ Παύλεια πνευματικότητα στὶς ἀκολουθίες τῶν ἁγίων οἰκογενειῶν» ἐπικεντρώνει τὴν προσοχή του στὶς ἀκολουθίες ποὺ εἶναι ἀφιερωμένες στοὺς διάφορους τύπους ἁγίων οἰκογενειῶν, ὅπως παρουσιάζονται στὸ ἀγιολόγιο τῆς Ἐκκλησίας (κλασικὸς τύπος οἰκογένειας= Ζαχαρίας, Ἐλισάβετ καὶ υἱὸς Ἰωάννης Πρόδρομος κ.ἄ, ζεῦγη συζήγων χωρὶς παιδιά κ.ἄ), περιγράφοντας ὄψεις τῆς καθημερινῆς ζωῆς καὶ πνευματικότητάς τους.

Ὁ τόμος ὁλοκληρώνεται μὲ τὸ παράρτημα τὸ ὁποῖο περιλαμβάνει τὴν «ἀσματικὴ ἀκολουθία» γιὰ τὴν οἰκογένεια τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου συνεταγμένη ἀπὸ τὸν Μητρ. Κυθήρων Σεραφεῖμ.

Χωρὶς ἀμφιβολία ἡ ἔκδοση τοῦ συλλογικοῦ τόμου μὲ τὰ πρακτικὰ τοῦ συνεδρίου ἀπὸ τὴν Ἱερά Μητρόπολη, ἀποτελεῖ σημαντικὴ συνεισφορὰ στὴν περαιτέρω μελέτη καὶ ἐμβάθυνση στὴν θεολογία τοῦ ἀπ. Παύλου, εἰδικὰ μάλιστα σὲ θέματα ποὺ ἀφοροῦν τὸν τρόπο θεώρησης τῆς οἰκογένειας, στὴν προκειμένη περίπτωσι τῆς χριστιανικῆς. Ἡ ὕπαρξη τῶν ξενόγλωσσων περιλήψεων ἀποτελεῖ σημαντικὴ λεπτομέρεια ποὺ βοηθᾷ στὸ νὰ ἀποκτήσει τὸ ἔργο εὐρύτερη ἀπήχηση.

Νικόλαος Ἀσπροῦλης